

Partea nevăzută a mediului penitenciar

Revista de Practică Penitenciară
Nr. 1/2019; pp. 14-18
Administrația Națională a
Penitenciarelor
Universitatea București
Facultatea de Sociologie și
Asistență Socială

Drd. Ecaterina POPA¹

Abstract

„Partea nevăzută a mediului penitenciar” își propune abordarea unor probleme ale mediului penitenciar, accentul punându-se pe consecințele negative ale privării de libertate, în planul dezvoltării personalității. Mediul penitenciar reprezintă un cadru patogen, caracterizat prin limitarea drepturilor, modificarea drastică a stilului de viață, dificultăți majore în conservarea relațiilor, toate acestea solicitând, la maximum abilitățile de adaptare ale deținuților. Articolul conține o sumă de ipoteze privind influența detenției asupra ființei umane, precum și multiple considerații referitoare la manifestarea comportamentelor agresive în mediul penitenciar, cu accent pe detalierea formelor pe care le îmbracă violența în rândul deținuților și a motivelor care stau la baza exteriorizării acestora.

“The unseen part of the prison” environment approaches several problems of the prison environment, focusing on the negative consequences of the deprivation of liberty in personality development. The prison environment is a pathogenic frame, described by rights limitation, drastic way of life alteration, major difficulties in preserving relationships, all these stretching the inmate’s coping mechanisms to the maximum. The article contains a number of assumptions regarding the influence of detention on human beings, as well as several considerations with regard to the manifestation of aggressive behaviors in the prison environment, with an emphasis on the detailing of the forms that the violence imposes on the detainees and the reasons for their exteriorization. The content of the article refers to the views of some well-known authors in the field of prison phenomenology and psychology - Gheorghe Florian, Michel Foucault, and Lorenz Konrad, and the points of view are backed by reference to the literature.

Cuvinte-cheie: MEDIUL PENITENCIAR, AGRESIVITATE, COMPORTAMENT, PERSOANE PRIVATE DE LIBERTATE

¹ Universitatea Danubius Galați, ecaterina.popa@univ-danubius.ro.

Penitenciarul e un loc cu garduri înalte de sârmă înghimpată, cu gratii, unde, cu siguranță, nimeni nu ar vrea să ajungă. Și, totuși, de multe ori, se întâmplă. Și, cu siguranță, nimănui nu-i e ușor, din moment ce ai ajuns acolo. Se vor găsi mulți care să mă acuze (fiind psiholog trebuie să văd și natura umană) că iau partea unor oameni care au greșit față de societate, unii mai grav, alții mai puțin grav, dar trebuie spus că există mulți infractori periculoși în libertate și oameni nevinovați, sau aproape nevinovați, în penitenciar. Iar noi, societatea, suntem cei care decidem ce se va întâmpla cu viața lor. Și, la rândul nostru, putem greși față de ei. Cel mai grav este, însă, dacă ei, cei de dincolo de gratii, au făcut rău cu bună știință. La fel de grav e dacă noi, societatea, prin reprezentanții noștri, ne folosim de rolul demiurgic pe care-l avem în fața lor și îi pedepsim, pe unii dintre ei, pentru fapte pe care, poate, nu le-au comis.

Dificultățile în executarea unei pedepse privative de libertate depind în mare parte de organizarea din penitenciare, dar și de fenomenul de suprapopulare. Filosoful Michel Foucault, în eseu "Surveiller et punir" („A supraveghea și a pedepsi. Geneză închisorii”, 1975)², îi evidențiază, instituției penitenciare, limitele și inutilitatea.

„În cadrul noii penalități, crima extremă este oarecum ceea ce era păcatul originar în cadrul celei vechi: forma pură a rațiunii de a fi a pedepselor”³, scrie Foucault, întrebându-se care ar putea fi utilitatea pedepșirii ei în cadrul economiei puterii punitive. „Ea ar fi utilă în măsura în care ar repara răul cauzat societății. Ori dacă lăsăm la o parte pagubele propriu-zis materiale – care, chiar ireparabile, ca în cazul unui asasinat, sunt de mică întindere la scara unei întregi societăți –, neajunsul pe care o crimă îl aduce corpului social este dezordinea pe care o introduce: scandalul pe care îl provoacă, exemplul pe care îl oferă, incitarea de a o repeta dacă nu este pedepsită, posibilitatea de generalizare pe care o conține”⁴.

Michel Foucault (1926-1984) este filosoful și sociologul francez care a avut în vedere psihiatria, medicina, științele sociale și istoria sexualității umane. Potrivit filosofului, pentru a fi utilă, pedeapsa ar trebui să-și asume drept obiectiv consecințele crimei; ce ne facem, însă, cu faptul că influența unei crime nu este neapărat proporțională cu atrocitatea ei. „O crimă care cutremură conștiința poate adesea să aibă un efect mai mic decât o faptă rea pe care toată lumea o tolerează și este gata în felul ei s-o imite”⁵, avertizează Foucault. Penitenciarul poate fi văzut ca „o frontieră a civilizației”, sau un „sistem al mediului social”,⁶

Problemele psihologice cauzate de detenție sunt mult mai puțin vizibile decât cele fizice, de multe ori nici deținuții înșiși nu sunt conștienți de ele. Cercetătorii spun că experiența detenției îi provoacă unui om leziuni similare celor suportate într-o încăierare; și că, la fel ca în ringul de box, adrenalina maschează durerea până la final. De-abia după aceea (în cazul deținuților după eliberare) daunele se fac simțite.

Eficiența pedepsei cu închisoarea este analizată prin prisma rezultatelor unor studii de sociologie și psihologie⁷, care au la bază trei ipoteze:

a) închisoarea, ca „școală a crimei”, unde deținuții învață, de la colegii de celulă, noi tehnici și modalități de comitere a unei game foarte variate de infracțiuni. Această concepție susține că unii condamnați, cu precădere veteranii, îi „formează” pe cei tineri, aflați la începutul carierei lor infracționale, menținându-le sau chiar sporindu-le interesul față de acest gen de activitate;

b) închisoarea, ca mediu patologic, care produce o serie de efecte negative la nivelul sănătății mentale a indivizilor (probleme cu auto-controlul, apatie, letargie, disperare, furie

²Michel Foucault. (1975). *A supraveghea și a pedepsi. Geneză închisorii*.

³ Idem.

⁴ Idem.

⁵ Idem.

⁶ Gheorghe, F.. (1996). *Psihologie penitenciară*. Editura Oscar Print.

⁷ Gheorghe, F.. (2003). *Fenomenologie penitenciară*. Editura Oscar Print.

necontrolată, iluzii centrate pe perspectiva răzbunării), efecte care le pot exacerba conduita infracțională;

c) închisoarea, ca tip de instituție socială, în care aspectele oficiale, dar mai ales cele neoficiale ale organizării sociale a închisorii sunt factori determinanți ai comportamentelor, opiniilor și credințelor pe care le adoptă indivizii în perioada de detenție și care pot persista și după eliberare.

Maniera în care deținuții se adaptează la acest mediu influențează preocupările lor: relațiile sociale, activitățile pe care le valorizează, importanța intimității etc., iar abilitatea de a face față situației devine proeminentă în penitenciar. Patternul comportamental și atitudinile ce emerg pot lua forme extrem de diverse, de la o puternică retragere socială și emoțională la agresivitate și violență extremă.

În mediul penitenciar, apar frecvent manifestări de agresivitate și violență, privarea de libertate favorizând apariția și dezvoltarea unor comportamente agresive. În multe cazuri, fenomenul privării de libertate asupra componentelor personalității este dramatic, generând și permanentizând conduite diferite față de cele avute anterior, în mediul liber.

Motivele conduitelor agresive în penitenciar sunt cât se poate de diferite: de la stările de disperare, abandonul sau lipsa familiei, cererile către administrația penitenciarelor care rămân nerezolvate, la confuzie, nevoia de descărcare a impulsurilor agresive crescute, nevoi biologice nesatisfăcute, nerespectarea regulamentului și de către personal, tulburări de comportament și personalitate, comportament dezadaptativ imitat.

Agresivitatea psiho-comportamentală reprezintă o formă inter-relațională tensionată, ofensivă cu caracter disjunctiv, inhibitoriu, manifestată prin violență verbală, amenințare, atitudini, posturi, gesturi de lovire menite să aducă interlocutorului agresor o satisfacție fizică, psihică sau materială.

Agresivitatea este un comportament distructiv și violent, orientat spre persoane, obiecte sau spre sine. Implică negare activă și produce daune sau doar transformări. Există și o agresivitate calmă, dar întotdeauna semnifică atac, ofensivă, ostilitate, punere în primejdie sau chiar distrugere a obiectului ei. Prototipul agresivității a fost exemplificat prin comportamentul animal, dar K. Lorenz (1996)⁸ a atras atenția asupra faptului că, chiar și lupul atacă numai sub imperiul nevoii de hrană, și nu din tendința competitivă, cum se întâmplă deseori la om. K. Lorenz susține că atât la animale, cât și la om agresivitatea este un rezultat al învățării, al modelării comportamentului prin imitație și antrenament.

În mediul penitenciar, investigarea agresivității, trebuie să urmărească identificarea factorilor de influență și a cauzelor, pornind de la ipoteza că agresivitatea în penitenciar este determinată de multiple aspecte: caracteristici individuale, determinanți psihosociale, factori de mediu școlar, cauze sociale, ale căror efecte se cumulează și se potențează reciproc.

Comportamentele agresive pot fi directe: atacul fizic, abuzul verbal, amenințarea; pot fi indirecte, subtile: bârfa, zvonurile, ostracizarea, parodiarea (Ireland, 2000, 2002)⁹.

Agresivitatea directă presupune instanțele în care agresorul interacționează direct cu victima, iar intențiile agresive sunt clare, evidente. Este cazul agresivității fizice, sexuale, verbale. Agresivitatea indirectă este mult mai subtilă, reprezintă o formă de agresiune în care agresorul nu interacționează în mod direct cu victima, sau interacționează cu aceasta, dar intențiile sale agresive rămân neclare. Poate include o gamă largă de comportamente cum sunt: bârfa, lansarea de zvonuri, ostracizarea, criticismul exagerat, glumele exagerate (Ireland&Archer, 1996)¹⁰. Agresivitatea indirectă are o incidență ridicată în mediile securizate (penitenciare, spitale închise, etc.), subtilitatea acestei forme de agresiune reduce probabilitatea ca agresorul să fie găsit, identificat, astfel acest tip de comportament beneficiază de întărire.

⁸Konrad, L.. (1996). *Conceptul instinctului lui Konrad Lorenz*.

⁹Jane L. Ireland Archer, J.. (1996). *Analiza descriptivă a agresiunii la deținuții adulți de sex masculin și feminin*.

¹⁰Idem.

Fiind o formă de agresivitate mai sofisticată, există tendința de a fi utilizată, cu precădere, de grupuri, indivizi cu o medie de vârstă mai ridicată care și-au dezvoltat abilitățile sociale necesare pentru a utiliza efectiv aceste forme de agresiune. Agresivitatea indirectă a fost recunoscută ca atare doar recent ca o formă de agresivitate, există tendința de a fi exclusă din definițiile clasice asupra conceptului (Ireland&Ireland, 2003).

Cercetările asupra comportamentelor agresive realizate în mediul penitenciar se adresează unei zone largi de interese: natura și extinderea fenomenului, vârsta și diferențele de sex, efectul mediului, caracteristicile diferitelor grupuri implicate, percepția deținuților referitoare la acest fenomen. Studiile au stat la baza dezvoltării unor programe și strategii de combatere a fenomenului în mediul penitenciar¹¹.

Concluzii:

1. Mediul penitenciar, prin atitudinile și manifestările celor care îl populează, este, el însuși, purtător și generator de agresivitate;
2. Persoanele private de libertate vin în sistemul penitenciar cu un bagaj de tendințe și manifestări agresive de intensități diverse, dezvoltate, în unele cazuri, în medii infracțional-agresive (frecventate anterior sau de proveniență);
3. Cazarea în comun a persoanelor private de libertate cu infracțiuni diferite este un factor care contribuie la creșterea agresivității;
4. În mediul penitenciar, la nivel informal, în populația custodială, agresivitatea este valorizată, fapt care influențează negativ motivația pentru schimbare a persoanelor private de libertate;
5. Necesitatea desfășurării anumitor intervenții specifice în prezența reprezentanților serviciului siguranța deținerii și regim penitenciar, sau, după caz, a grupei de intervenție (de ex. regim de maximă siguranță inclusiv persoanele cu risc pentru siguranța penitenciarului) poate interfera negativ cu demersurile de asistență psihologică;
6. Comportamentul agresiv se asociază, frecvent, cu diverse tulburări psihice, de la retardul mintal la tulburarea de adaptare, tulburările de personalitate de tip antisocial, narcisic sau histrionic; de asemenea, agresivitatea poate apărea și ca urmare a unei condiții medicale generale (TCC, epilepsie, hipotiroidism, neoplasmul SNC, maladii cardiovasculare, HIV, etc.).

Având în vedere că închisoarea îi ia deținutului tot ce avea, unicul lucru rămas acestuia este respectul față de propria persoană. Ceea ce deținuții cred despre ei înșiși – infracțiunea sau crima comisă de cele mai multe ori nu le lezează autostima, întrucât este percepută ca unica alegere posibilă – și ca atare nu coincide cu reprezentările stigmatizante propuse de mediul înconjurător.

Libertatea nu înseamnă să ai aceleași zile în care să faci aproape aceleași lucruri, libertatea înseamnă să vrei o clipă să fii un pic altfel sau cu alte cuvinte să fii „tu însuși”. Uneori reușim alteori nu, dar asta nu înseamnă că trebuie să ne dăm bătăuți. Important este să încercăm, nu să reușim de fiecare dată. Încercați să vă definiți libertatea și să fiți liberi. Scopul activității desfășurate de către psiholog este de stimulare a statusului funcțional psihologic și comportamental al persoanelor custodiate, pe parcursul traseului execuțional, cu respectarea particularităților psihosociale ale acestora, precum și a regimului de executare a pedepselor privative de libertate.

¹¹Corduneanu, L., autor și coordonator. (2009). *Program specific de asistență psihosocială destinat persoanelor cu conduită agresivă*. Editura Print Grafic.

Activitatea psihologului de penitenciar este *o piesă de teatru* în care nu știi ce se întâmplă în momentul următor, nu știi ce mai apare, ce personaje mai apar pe scenă și e minunat, să trăiești, să descoperi și să te arunci în noi provocări.

Bibliografie

- Corduneanu, L., autor și coordonator. (2009). *Program specific de asistență psihosocială destinat persoanelor cu conduită agresivă*. Editura Print Grafic.
- Colectiv Administrația Națională a Penitenciarelor Pripp, C., Decsei - Radu, A. &colab. (2010). *Ghid de bune practice pentru psihologul care lucrează în sistemul penitenciar*.
- Dafinoiu, I.. (2000). *Elemente de psihoterapie integrativă*. Editura Polirom.
- Dafinoiu, I., Varga, J.L. (2005). *Psihoterapii scurte*. Editura Polirom.
- Dragomirescu, V.T.. (1990). *Determinism și reactivitate umană*. Editura Științifică.
- Foucault, M.. (1975). *Surveiller et punir - A supraveghea și a pedepsi. Geneza închisorii*.
- Gheorghe, F.. (1996). *Psihologie penitenciară*. Editura Oscar Print.
- Gheorghe, F.. (2003). *Fenomenologie penitenciară*. Editura Oscar Print.
- Jane L. Ireland Archer, J.. (1996). *Analiza descriptivă a agresiunii la deținuții adulți de sex masculin și feminin*.
- Konrad, L.. (1996). *Conceptul instinctului lui Konrad Lorenz*.
- Murphy, T. și Hoff Oberlin, L.. (2007). *Agresivitatea pasivă - Cum să o recunoști și controlezi la tine și la ceilalți*. Editura Trei.
- Mitrofan, N.. (1994). *Psihologie judiciară*. Editura Șansa.
- Osterman, K.. *Agresiunea directă și indirectă*.